

IDEA *list*

№1 (26) • 2025

- Мистецтво жити свідомо
- Історія освіти в західному світі
- Виховання

Журнал Культурної асоціації «Новий Акрополь»

ІСТОРІЯ ОСВІТИ _____ 3
В ЗАХІДНОМУ СВІТІ _____
Джим Панг

МИСТЕЦТВО ЖИТИ СВІДОМО _____ 6
Антон Мусулін

ВИХОВАННЯ _____ 12
Карлос Аделантадо

ЛИСТ ДО СИНА _____ 14
Василь Стус

ВИХОВАННЯ _____ 17
Делія Стейнберг Гусман

НАД НОМЕРОМ ПРАЦЮВАЛИ

Головний редактор:

Антон Мусулін

Відповідальна за випуск:

Ольга Косянчук

Підбір контенту:

Наталя Ніколаєнко

Редактори:

Надія Кульгава,

Ірина Обревко

Коректори:

Олексій Марусяк

Макетування:

Юлія Каменщикова

Фото:

Олег Місяк,

wikipedia.org, pixabay.com

На обкладинці – Оділон Редон,

Будда, 1905; постель,

Музей д'Орсе, Париж.

Виховання – це видобування назовні того, чим людина насправді є. Не приневолення, а сприяння росту, ушляхетненню та формуванню характеру.

Немає межі шляхетності людини, як і немає межі досконалості.

Разом із Делією Стейнберг, Карлосом Аделантадо, Антоном Мусуліном, Василем Стусом та Джимом Пангом ми поринемо у дивовижний світ виховання та самоформування протягом усього життя. Кожна стаття – плід багаторічних роздумів авторів та їхнього життєвого досвіду.

Життя – це безперервне навчання, і позаяк воно залежить винятково від самого індивіда, тут нам може стати в пригоді філософська практика», – каже Карлос Аделантадо.

«Хочу, щоб Ти зростав – діаметром своєї душі. Намагайся бачити добре не тільки там, де блищить, а й там, де ніякого блиску», – пише у листі синові Василь Стус.

Нехай читається легко, а ідеї цього номеру будуть вам корисними!

Ваша редакція ■

ІСТОРІЯ ОСВІТИ В ЗАХІДНОМУ СВІТІ

■ Джим Панг

Історія освіти часто трактується як історія цивілізації. Освіта відіграє ключову роль у збереженні та передачі знань і цінностей наступним поколінням. Вона пов'язана з культурою особливим типом зв'язку, який історик культури К. Доусон назвав інкультурацією¹.

Сучасні світові освітні системи формувалися століттями і є результатом послідовних трансформацій. Історія освіти Заходу сягає коренями Стародавньої Греції. Процес передачі і засвоєння знань відбувався завдяки писемній традиції після винайдення алфавіту.

Слово «освіта» («*education*») походить з латини, де *ex* означає «з», а *ducere* – «вести», «виводити», «спрямовувати». Латинське слово *educare* означає «виховувати або ростити дитину».

¹ Інкультурація – процес входження людини в культуру, оволодіння етнокультурним досвідом (Словник української мови в 11 томах, прим. редактора)

Освіта в Стародавній Греції, зокрема в Атенах V–IV століття до н. е., була спрямована головним чином на підготовку молодих аристократичних чоловіків до участі в громадському житті та демократичних процесах. Освіченість залишалася привілеєм заможних родин, оскільки лише вони могли оплатити навчання приватним вчителям. Щоб підготуватися до участі в громадському житті, діти афінських громадян отримували базову освіту, яка включала, зокрема, навички ораторського мистецтва та етики. Брати участь у демократичному правлінні дозволялося лише громадянам чоловічої статі; раби, іноземці та жінки такого права не мали.

У грецькому полісі Спарті освіта фінансувалася державою і зосереджувалася на військовій підготовці, а не на академічних предметах. В Атенах, якщо учень хотів здобути академічну, мистецьку освіту чи отримати фізичну підготовку, він вступав до відповідної школи. Педотриби навчали

Педагог з двома дітьми, III століття до н. е.

гіннастиці та фізичному вихованню, кіфаристи – музиці та ліричній поезії, а грамматики викладали читання, письмо, арифметику, літературу.

Хлопчиків до школи та назад супроводжував раб, якого називали пайдагог, тобто «той, хто веде дітей». Звідси походять слова «педагог» і «педагогіка», хоча насправді раб не викладав.

Після здобуття базової освіти учні могли отримати вищу освіту в галузі практичних мистецтв (наприклад, медицини чи архітектури) або філософії. Саме тут відкрили свої школи такі відомі філософи, як Платон та Аристотель. Школа Платона знаходилася на території, названій на честь афінського героя Академа, і згодом стала відомою як Академія, звідки й походить слово «академічний».

У Римі продовжилась освітня традиція греків. Ключову роль відігравали риторика та ораторське мистецтво, необхідні для участі в громадському житті римської республіканської системи. Фізична культура і музика не входили до основної навчальної програми. На відміну від атенянок, римлянки мали право на базову освіту.

Саме в цей період з'являються вільні мистецтва (лат. *artes liberales*). Латинське слово *liberales* означає «вільний» і вказує на освіту, яку здобували вільнонароджені люди. Поняття «вільний» пов'язане також зі словом «школа» – у давньогрецькій мові *skhole* означає «дозвілля». Йдеться не про те, що школа була місцем відпочинку; для того, щоб відвідувати навчання, людині був потрібний вільний час поза роботою.

Освіта в Римі поділялася на три рівні. На першому рівні хлопчиків і дівчаток віком від 7 до 11 років навчав *ludi magister*, «шкільний учитель», який викладав читання, письмо та арифметику. На другому рівні учні віком від 12 до 15 років вивчали граматику та літературу під керівництвом *grammaticus*. Останній третій рівень був доступний для хлопців старше 16 років, які вивчали ораторське мистецтво у ритора; дівчат до цього навчання не допускали, бо вони не мали можливості виступати публічно.

У царині освіти багато слів походять з грецької мови та латини, а деякі мають германські корені.

Слово «вчити» (англ. *teach*) походить від давньоанглійського *tæcan* і праіндоевропейського кореня **deik-*, що означає «показувати». Таку

саму етимологію має слово «словник» (англ. *dictionary*). Латинське слово *dictionary* було ви-
найдено у XIII столітті англійцем Джоном Гар-
лендом, який викладав у Парижі і хотів створи-
ти ресурс, який допоміг би його учням вивчати
латинську лексику.

Часто під час викладання вчитель «показує»,
як виконувати «роботу». «Робота» як невід'єм-
на частина навчання етимологічно пов'язана зі
словом «студент», що походить від латинського
studere – «прагнути, докладати зусиль, старатися».

Навчання не обходиться без турботи і вихо-
вання, про що свідчить слово «тьютор», «настав-
ник» (англ. *tutor*), яке походить від латинського
tueri – «захищати», і набуло нового значення у
сфері освіти.

Слово «учень», англійською *pupil*, є змен-
шувальною формою від латинських слів *pupus*
«хлопчик» і *pupa* «дівчинка». У латині *pupilla* та-
кож могло означати «лялька», звідки походить
англійське слово «зіниця» (*pupil*): якщо подиви-
тися у цю чорну точку в чиемусь оці, можна по-
бачити відображення маленької лялькової вер-
сії самого себе.

Основним поняттям для позначення учня в
латині було *discipulus*, звідки й походить інше
англійське слово, що позначає учня – *disciple*.
Коріння цих слів – у латинському *discere*, що оз-
начає «вчитися»; його протоіндоевропейський
корінь **dek-* має значення «брати або прийма-
ти». Цікаво, що латинське *docere* у значенні «на-
вчати» походить з цього ж кореня **dek-*: від ньо-
го у свою чергу було утворене англійське слово
doctor – найвищий клас викладача у системі по-
дальшої освіти.

У період Ренесансу антична культура була
знову відкрита, її почали називати класичною,
вважаючи вищою за освіту Середньовіччя. Усі
античні тексти були переосмислені та скопійо-
вані, що стало підґрунтям для розвитку неокла-
сицизму у XVIII столітті.

Поняття «класичної освіти» передбачало нав-
чання в душі класичного світу, а не спробу пов-
торити чи відтворити освіту часів античності.
Робиться акцент на грецькій моделі навчання,
меншає доля богословської освіти, характерної
для середньовіччя. Навчальна програма ран-
нього Нового часу включала класичні мови – ла-

тину і греку, а також природничі науки.

У добу Середньовіччя освіту надавала здебіль-
шого церква: учні могли відвідувати монастир-
ську або соборну школу, щоб стати членами
духовенства або писарями. Зі зміною ціннос-
тей суспільства змінювався і підхід до освіти.

Підготовка учня до громадського життя була
важливою для грецької та римської освіти. Се-
редньовічне навчання було зосереджене довко-
ла ідеї життя після смерті. Фізичним вправам не
навчали, а вивчення текстів було обов'язковим.
Учні вчилися читати і писати латиною, а не рід-
ною мовою, і проводили навчальний час, пере-
писуючи церковні тексти.

Однак основні предмети все ж були запози-
чені з античної доби, зокрема сім вільних наук,
які вперше систематизував Марціан Капелла у V
столітті. Вони беруть витоки з *enkuklios paideia* –
«кола мистецтв і наук, які греки вважали важ-
ливими для вільної освіти» (Оксфордський
словник англійської мови).

Сім вільних наук склалися з тривіуму –
граматика, риторика і логіка, та квадрівіуму –
арифметика, геометрія, музика і астрономія.

Сучасні найвідоміші престижні навчальні
заклади, зокрема університети, народилися в
Середні віки, коли була висока потреба в освіті
поза межами кафедральних шкіл.

У XVIII–XIX століттях, під час наполеонів-
ських війн Фрідріх Великий Пруський сфор-
мулював прусську модель освіти. Її було за-
фіксовано в Загальному законі про освіту
(*Generallandschulreglement*) указом від 1763
року, автором якого був Йоганн Юлій Геккер. Ця
модель більш відома як фабрична модель осві-
ти, де учні навчаються за віком. На той час його
концепція вважалася сучасною і новаторською,
з егалітарними² поглядами на освіту для широ-
ких верств населення.

Ця вікова ступінчаста модель навчання й
досі залишається основою сучасної освіти в
усьому світі.

Переклад з англійської Наталії Закала ■

² Егалітарний – заснований на принципах рівності;
рівноправний (прим. редактора).

МИСТЕЦТВО ЖИТИ СВІДОМО

■ Антон Мусулін

Ця тема близька кожній людині, вона стосується будь-кого з нас. Кожен проживає своє неповторне життя, унікальне завдяки душевним переживанням, спогадам і надіям, смыслом і ціннісним орієнтирам, труднощам і подоланням, якими ми його наповнюємо. Однак є питання, актуальне для всіх: як проживати своє життя більш свідомо? І що означає «більш свідомо»?

Насамперед, це означає усвідомлення того, що відбувається всередині й навколо нас, бажання і здатність помічати те, що зазвичай вислизає з поля зору через неувважність, брак рефлексії та психостазії, які дають нам змогу бачити й оцінювати свої мотиви, переживання та вчинки. Адже ми багато чого ігноруємо у своєму житті – і хороше, і погане, і те, що нам до снаги наразі, і те, що потребує зусиль і часу. І в цьому нехтуванні життям, його нюансами та деталями, які вислизують від нас, прихована причина значної частини наших страждань. Я б сказав,

що насамперед ми ігноруємо самих себе і свою людську природу, питання сенсу життя та його призначення.

Часом у нашому житті трапляються потрясіння, втрати й катастрофи, які руйнують усе, що здавалося міцним і непорушним. У такі, на щастя, рідкісні моменти ми знаходимо сили наново вибудувати й одушевити власний світ, населити його цінностями та смислами, які колись ми сприймали абстрактно, не співвідносили з собою і не вибудовували з них внутрішній узгоджений космос.

Пильність до себе починається з екзистенційних запитань про природу людини та її призначення. Хто ми такі, звідки прийшли і куди йдемо? Як і чому ми є в цьому світі? Відповіді на ці запитання визначають наше ставлення до життя і те, яке застосування ми йому знаходимо. Якщо ми не знаємо, хто ми і чому маємо служити, ми не знатимемо, як нам застосувати себе за

призначенням і як розпорядитися своїм життям.

Тому Платон у діалозі «Алківіад I», з якого починається вивчення корпусу його творів, запитує: хто ти – безсмертна душа чи тіло? Ми маємо визначити для себе, хто ми є. І відповідь на це запитання має бути не теоретичною, обмежуючись лише словами, а практичною.

Філософ-стоїк Марк Аврелій у своїх роздумах трохи інакше формулює це питання: «До чого ж це я уживаю своєї душі?» Щоразу про це запитуйся і бери себе на іспит: «А що в мене зараз у тій частці, яку звуть керівною? І чия в мені зараз душа? Чи не дитятка? Чи не хлопчиська? Чи не жіночки? Чи не тирана? Чи не худобини? Чи не звіра¹?»

Якщо ми – це душа, тоді мусимо намагатися скрізь і завжди спостерігати за собою, помічати й оцінювати те, що відбувається в нашому внутрішньому світі, починаючи з найбанальніших речей. Коли ми відчуваємо голод, було б добре зауважити, що голодним є наше тіло, а не ми. Чи усвідомлюємо ми, як поводимося: як дитина чи дорослий, тиран чи аристократ, і хто з них зсередини керує нами в тій чи іншій ситуації?

Марк Аврелій – філософ, і звертався до самого себе з позиції філософії. Філософія як любов до мудрості й турбота про себе завжди повертає нас до самих себе. Я б сказав, що це притаманне не тільки філософії, а й самому життю. Адже в житті ми завжди стикаємося із собою добрим і поганим, завжди зустрічаємо себе й відкриваємо себе.

«Людина може побачити те, чого не бачила, почути те, чого не чула, відчутти смак того, чого не смакувала, побувати там, де ніколи не була, але завжди і скрізь вона може знайти тільки себе... Або не знайти²».

У труднощах ми відкриваємо, чи здатні їх долати; спілкуючись із людьми, ми відкриваємо, чи вміємо дружити, розуміти інших і піклуватися про них. Усе наше життя є питанням «хто ми?» і відповіддю на це питання.

Кожен із нас є для себе проблемою і можливістю, питанням і відповіддю. Інакше кажучи, життя ставить перед нами запитання, і відпові-

даючи на них, ми пізнаємо й будуємо себе. Життя – це поле можливостей для самореалізації, але воно вимагає відповідального та серйозного підходу, і водночас радісного.

Щастя

Отже, як жити більш свідомим життям?

Усвідомленість ставить перед нами питання структури й динаміки простору нашого внутрішнього світу. Подібно до того, як у навколишньому світі є небо і земля, моря і суходіл, розмаїття живих істот, дикі землі і землі обітовані, так і наш внутрішній світ різноманітний і населений. У ньому є піски повсякденності й вершини духовного досвіду, пристрасті й глибокі почуття, звичні думки й проблески істини, є свої звірі, мінотаври, кентаври, сирени й герої... У нашому внутрішньому світі сплітаються звичайне й чарівне, нище та високе... Ми не знаємо себе, але що б не було, в одному ми не сумніваємося: ми хочемо прожити щасливе й осмислене життя. А що нам потрібно для щастя, яким є поле смислів і цінностей, що спрямовують наше життя? Більшість скаже, що важливими є сім'я, робота, друзі, кохання, освіта, благополуччя... Потрібно все це та багато іншого, щоб почуватися щасливим.

Як сказав Аристотель, усе, чого ми прагнемо, ми хочемо здобути заради щастя, і лише щастя ми хочемо заради нього самого. Коли ми бажаємо добробуту, хорошої роботи, друзів, любити й бути любимими – усього цього ми хочемо заради того, щоб почуватися щасливими. І ми хочемо цього назавжди, а не на певний час. Це «назавжди» означає, що наш внутрішній світ потребує постійної турботи й уваги, щоб виправити те, що потрібно виправити, і виростити те, що не проростає саме по собі.

Чи замислювалися ми над природою того, з чим пов'язуємо своє щастя? Для щастя нам потрібні друзі, але вони не падають з неба, і їх не купиш у магазині, щоб користуватися ними за потребою. Якщо я хочу, щоб у мене були друзі, потрібно запитати себе: чи вмію я дружити і чи здатний бути добрим другом? Що для мене означає слово «друг»? Друг – це той, з ким я непо-

¹ Марк Аврелій, «Наодинці з собою», пер. Р. Паранько.

² Написи на могильних каменях богомилів. Боснія. X-XIV ст

гано розважаюся, чи, можливо, це споріднена, близька душа?

Спілкування – важлива складова людського життя. Адже люди потребують одне одного, але стосунки мають різні градації. Дружба передбачає наявність іншої людини, з якою нас з'єднують міцні зв'язки; це простір спілкування й діалогу, взаємодовіри й відповідальності. Сучасні соціальні мережі уможливають комунікацію, обмін інформацією, переживаннями й роздумами, але вони в якомусь сенсі лише посилюють проблему самотності. Там можна знайти багато контактів, але складно зав'язати справжню дружбу.

Дружба – це можливість словесного і безсловесного діалогу, радості простого людського спілкування і спільного пошуку істини. З друзями ми створюємо спільний психологічний і духовний простір і причетні до нього. Ми мислимо разом, прагнемо взаєморозуміння, ділимося переживаннями, спілкуємося мовою слів і почуттів, присутні в серці одне одного й чуємо навіть те, про що нам не хочуть говорити, щоб не турбувати. Дружба, подібно до музики, вима-

гає вміння чути і творити композицію стосунків з усім багатством мелодій, ритмів і настроїв.

Дружба не є монологічною. У монолозі людина не шукає точок дотику, не прагне взаємозбагачення і не готова подарувати частинку себе іншому. Вона глуха до думок і почуттів інших. Бути разом – ще не означає дружити. Приятелів ми вибираємо тому, що нам чогось бракує, заради себе і власної вигоди, а друзів – заради них самих. І тим не менше дружба, що існує не заради нашої практичної користі, дарує нам радість спілкування, духовного зростання і взаємозбагачення.

«Ні про що на світі не дбають люди так мало, як про дружбу. Кожен може сказати, скільки в нього кіз і овець, а скільки друзів – не знає. Купуючи худобу, він буває особливо обережний, а друзів обирає легковажно і не бачить ні знаків, ні прикмет, за якими розпізнається дружба. А вибирати потрібно надійних, незмінних і твердих, а їх якраз найважче знайти».³

³ Цицерон. «Про дружбу»

Виникає ще одне запитання: чи вмію я бути другом самому собі? Чи дружу я із власним життям? Як подружитися з іншими, не маючи глибоких, діалогічних стосунків із найкращим, що є в нас, із тим, що стоїки називають керівним началом, а Платон – людиною в людині? Дружити із самим собою, вести внутрішній діалог, чути й бачити себе, розуміти себе й піклуватися про себе, прийняти життя і помиритися з ним – завдання нелегке й надзвичайно важливе. Усе це можна назвати заняттям філософією, зверненням до сенсу, прагненням налагодити узи дружби на всіх планах екзистенції, бо філософські міркування неможливі без справжньої дружби людини із самою собою, з іншими та, врешті-решт, із метафізичним виміром реальності.

Як сказав Епікур, «Шляхетна людина передусім зайнята мудрістю і дружбаю. Одне з них є благо смертне, інше – безсмертне».

Дружба – це форма любові, невід’ємної складової людського щастя. Розмірковуючи про любов, можна поставити собі запитання: я хочу, щоб любили мене чи я здатний любити, навіть якщо мене не люблять? Чим я заслужив любов інших людей: самим фактом свого існування? Моя любов поневолює і зв’язує іншого по руках і ногах чи дає йому свободу, ушляхетнює і освячує його існування? Ми всі хочемо, щоб нас любили, але мало хто здатний по-справжньому любити, більше віддавати і піклуватися про іншого, ніж вимагати. Для того, хто любить, кохана людина стає важливішою, ніж він сам. Коли любимо, ми забуваємо про себе, але завдяки любові знаходимо себе.

Любов долає дистанції, що розділяють нас, сприяє зближенню, єднанню... Йдеться не про нерозумну закоханість і не про співмешкання людей, чужих психологічно й духовно. Любов – це вічно юна богиня відродження й нового народження. Вона нічого не вимагає, бо всім володіє, не завдає ран, а зцілює душі, перетворюючи важкий свинець екзистенції на золото. Любов – це опора вічності й запорука долучення до вічності, бо лише те, що скріплене узами любові, непідвладне забуттю і не буде втрачене в потоці часу, який обертає душі в колі необхідності.

Для щастя важлива також освіта. Прекрасно, якщо вона триває все життя. Але освіта – це не

просто пізнавання і накопичення нових знань, а спосіб виховання, навчання і формування особистості. Ми можемо знати багато чого, але це знання не зробить нас щасливішими, якщо ми не співвідносимо те, що знаємо, із власним життям, не починаємо краще розуміти себе та інших людей.

Аристотель казав, що всі люди природньо прагнуть знання. Пізнання – це основна властивість життя. Усе живе пізнає навколишній світ, дізнається, що є корисним, а що ворожим, і завдяки цьому перетворює себе та намагається вибудувати гармонійні взаємини зі світом. Знання – це не просто мислення і запам’ятовування інформації. Насамперед це вміння, думка, що стала словом (глаголом). Це те, що можна назвати еволюцією, розгортанням життя, як біологічного, так і духовного. Як сказав П’єр Адо: «Справжнє знання є, зрештою, умінням, а справжнє уміння полягає в умінні робити добро».

Для щастя важливе і благополуччя, в якому, на моє глибоке переконання, має бути більше «блага», ніж «получчя», більше духовного, ніж матеріального. Можна знову згадати Аристотеля, який говорив, що людина бажає не просто жити, а жити благим і осмисленим життям.

Важливою складовою людського щастя є робота. Усі ми хотіли б, щоб наша професія не просто давала нам змогу здобувати засоби до існування, а була творчою, улюбленою справою. Чудово, якщо вона є творчим процесом, такою собі формою деміургії, що уподібнює людину до Творця Всесвіту. Однак робота – це не тільки перетворення навколишнього світу і виробництво чогось. Є й внутрішня робота, яку ми маємо здійснити стосовно самих себе. Плотин казав, що людина повинна невинно ліпити свою власну статую, допоки не засяє божественний блиск чесноти. Кожен має виліпити себе. Якщо ми не будемо свідомо виконувати цю роботу, якщо не будемо виправляти свої помилки, тоді нас ліпитиме доля. Якщо ми не візьмемо відповідальність за себе і свою людську подобу, доля випрямлятиме криве, лікуватиме хворе, роблячи це не в найприємніший для нас спосіб.

Не слід протиставляти зовнішню роботу роботі над собою, а також сприймати першу як непереборне зло. Що ми свідоміші, то краще ро-

зуміємо, що зовнішня робота нас виховує, дисциплінує, створюючи можливості для роботи внутрішньої. І навпаки, внутрішня робота надає зовнішній більшій глибини. Поеднання цих двох граней і є ключем до подолання рутини.

Що ж до призначення, я раджу не ототожнювати його з професією, хоча вона може бути засобом і можливістю реалізації призначення. Розмірковуючи про це, можна виходити з найбільш очевидного. Яке призначення, наприклад, має стіл або книга? Призначення столу – бути столом, а книги – книгою. На запитання про призначення людини напрошується відповідь: призначення людини – насамперед бути людиною і олюднюватися. Щоб стіл був столом, він має служити столом – таке його призначення. Так і людина: вона має олюднюватися, щоб змогти служити людиною і бути нею в справжньому сенсі цього слова.

Смисли, цінності та орієнтири

Як ми розуміємо сенс свого життя?

Проблема сенсу життя – це ще одне фундаментальне питання, тісно пов'язане з мистецтвом жити більш свідомо.

Виходячи з філософських учень ідеалістичного спрямування, можемо сказати, що сенс життя заданий від початку. Іншими словами, людина – це безсмертна душа, і ми не випадково опинилися в цьому світі. Ми прийшли в життя, щоб здійснитися, щоб, подібно до Геракла, завоювати право на безсмертя. Якщо людина створена за образом і подобою божою, тоді вона має реалізувати цю подобу, що можливо тільки в часі та просторі, на цій грішній землі. Якщо сенс задано від початку, тоді, хочемо цього чи ні, ми всі йдемо до певної мети, добровільно або під керівництвом долі. Вочевидь, ми не повністю розуміємо, якою є мета, і називаємо її різними іменами, але в будь-якому разі вона передбачає реалізацію всього божественного, що від самого початку присутнє в душі, як зерно, яке має прорости. Здійснення мети буддизм називає досягненням Нірвани, християнство – завоюванням Царства небесного.

Якщо сенс задано, тоді задано й лінію зростання та розгортання душі.

Припустімо, хтось може не сприймати ідею безсмертя душі, однак у всіх нас є потреба надати своєму життю сенсу. Його треба відкрити для себе й наповнити змістом, що надає життю вертикального виміру. Цю думку добре ілюструє притча про трьох будівельників храму. На запитання про те, що вони роблять, вони дали три різні відповіді: перший відповів, що несе каміння; другий – що заробляє гроші, щоб прогодувати сім'ю; а третій – що будує храм. Так, він теж несе важке каміння і заробляє гроші, але він не випустив з поля зору головне – сенс самої роботи: він будує храм, який, можливо, ніколи не побачить завершеним. Інакше кажучи, наше сприйняття і ставлення до власного життя дуже важливе. Отже, можна поставити запитання: наше життя для нас – це тягар труднощів, турбота про тих, кого ми любимо, а можливо, будівництво храму всередині нас і зовні? Ніхто не хоче прожити життя убоге й позбавлене сенсу.

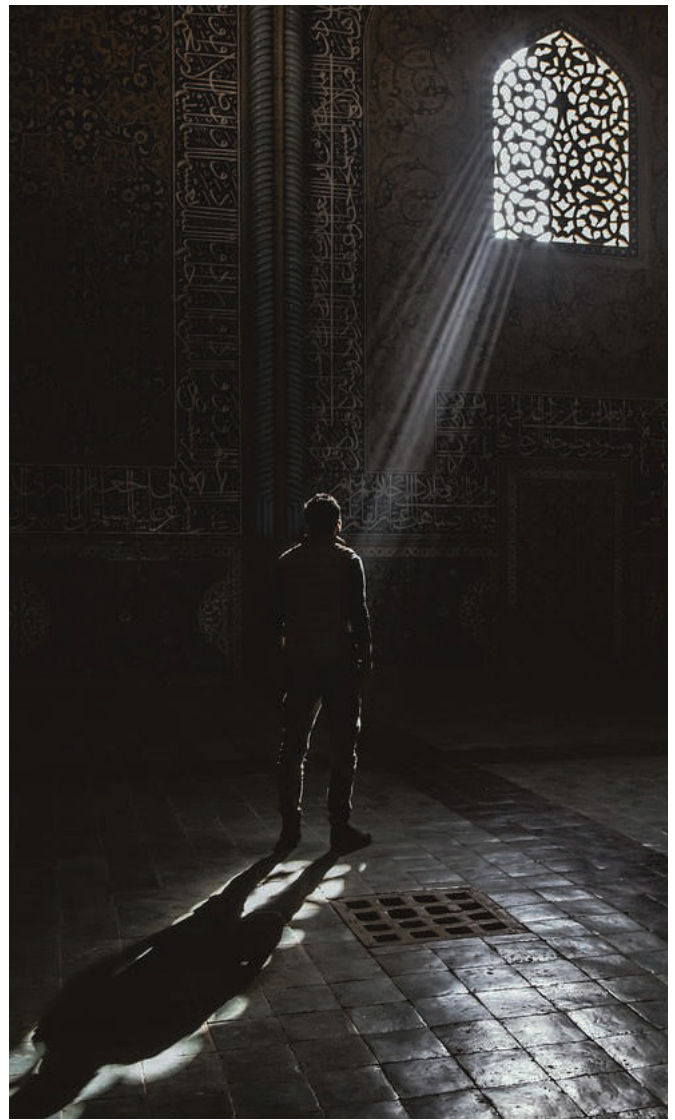
Ми відкриваємо сенс і утримуємо його розумом і серцем.

Етимологічно слово «смысл» означає життя, що спрямовується думкою, мисленням. Інакше кажучи, для того щоб був смысл, необхідне мислення, розрізнення, оцінка і внесення ясності туди, де її немає. Смысл народжується в думці, яка вибирає керівний принцип життя, те, заради чого варто жити.

У мовах, у яких це поняття запозичене з латини (*sens, sensus*), воно позначає не стільки думку, скільки напрямок руху, лінію розвитку життя, мету, до якої треба дійти, а також здатність відчувати (*sentire*) «смак життя», що не дає змоги йому стати однорідним потоком звичайних подій. Отже, сенс передбачає мислення, наявність цілей-цінностей і вольовий рух, що веде душу до її реалізації. Смысли-цінності – це храми, побудовані нами в мирській буденності.

Кожна людина є творцем і батьком-матір'ю власного всесвіту. Але що це за всесвіт? Він прекрасний і розумний чи поганий і невпорядкований? На який першообраз дивився той, хто його влаштував, що за світила і планети обертаються на його небі і які живі істоти його населяють? Усі ці питання ставить Платон у діалозі «Тімей», у якому досліджує походження, природу й устрій космосу. Платон виходить з ідеї, що деміург, будучи благим і мудрим, бажав, щоб космос був прекрасним, гармонійним, одухотвореним і розумним. І оскільки все, що існує, створюється за якимось зразком, споріднене і подібне до нього, творець вибрав за першообраз незмінно суцюз, вічну, живу і прекрасну реальність, осягну за допомогою розуму. А якби він дивився на мінливе й хаотичне, то створив би поганий світ.

Людина є мікрокосмосом, творцем самої себе й умов свого існування. Дотримуючись роздумів Платона, можна поставити низку запитань щодо природи мікрокосмосу, його творця, обраної моделі та сутностей, які населяють наш внутрішній всесвіт. На який зразок ми дивимося, творячи себе і власне життя: на довговічне, справжнє, внутрішньо узгоджене, благе і прекрасне, чи на мінливе, матеріальне, суперечливе і нерозумне? На світ цінностей чи потреб, продиктованих тілом? Ким населені стихії нашого внутрішнього світу, нашої душі? У ньому

мешкають лише легковажні птахи, нерозумні, дикі звірі, німі й недоумкуваті риби, чи в ньому живуть люди, герої та боги – сутності, які наділені безсмертною й неруйнівною природою, походять від деміурга і творця всіх речей та споріднені з ним? Яким є творець нашого світу: він добрий і чужий будь-якій заздрості чи сліпий, глухий і нерозумний? Що спрямовує душу: провидіння чи необхідність, розум чи чуттєві поривання, Венера небесна чи Венера земна? Ми всі хочемо, щоб наше життя було прекрасним. Але для цього ми самі маємо стати розумнішими та керуватися духовними й моральними ідеалами, щоб, творячи власне життя, завжди звертатися до них і звірятися з ними. ■

Продовження читайте у наступному номері.

ВИХОВАННЯ

■ Карлос Аделантадо¹

З філософського погляду, шлях до свободи лежить через виховання.

Я беру за відправну точку те, що кожна людина народжується з певними властивими їй якостями та потенціалом, які можна розвинути. Тож людина здатна вдосконалюватися, а для цього їй треба допомогти належним чином опанувати свою внутрішню складову. І я вважаю дуже слушною заувагу професора Лівраги, що «виховувати означає видобувати. Виховувати – це не приневолювати чи примусово викривлювати те, що закладене природою, а вивільнювати його з-під ярма тваринності, психічної та духовної обмеженості, що ув'язнює і спричиняє страждання. Видобувати означає відкривати, виявляти те, чим ми насправді є». Увесь цей процес виховання або передавання культури має допомогти у трансформації людини.

Як на тепер, ми не можемо похвалитися бодай якимись успіхами у цій царині, і це в той

історичний період, коли наша система урядування нагально потребує належно вихованих громадян. Це провал системи, оскільки ми не виховуємо особистостей, здатних на самопожертву задля загального добра, здатних поставити суспільні інтереси понад особисті.

Філософський проект полягає в тому, що громадянин має бути корисним, щасливим і свідомим. Ми маємо хотіти бути корисними для інших і досягати в цьому успіху. Що ми можемо зробити для спільноти? Що ми вміємо робити? І хоча ми маємо роботу, винагорода за яку дозволяє нам жити комфортно, певну долю часу потрібно присвячувати волонтерству – проявляти свою добру волю та безкорисливість у служінні суспільству.

Щоб доброчинність дійсно приносила користь іншим і водночас стала інструментом особистого зростання волонтера, потрібно задіяти дві сили в єдиній гармонії: волю і свободу. Ось де ключ. Коли ми щось робимо для інших з доброї волі, без примусу, і до того ж докладаємо в цьому певних зусиль, отоді найбільше розкри-

¹ із книги "Сфери свідомості"

вається увесь наш наявний потенціал. Якщо ми головню теоретики, неспроможні чи не зацікавлені втілювати в життя витворений нами інтелектуальний всесвіт, то ми уподібнюємося до великого провидця, який може прозирати своїм інтелектом дуже далеко, але сам шкутильгає і не може ходити, тож хтось інший мусить нести його до найближчого пункту призначення.

Почерез культуру, яка бере початок у вихованні для життя в спільноті, наскрізно проходить філософська нитка, і ця культура ушляхетнює. Бути «культурним» означає бути «культивованим», адже саме через вибудову характеру та особистості ми ушляхетнюємося. З погляду вічної філософії, культурна людина – це людина, яка сама себе культивувала, тобто виплекала. І поза тим, вона вміє жити з іншими. Це свідомо людина, щаслива, продуктивна, здатна жити в мирі, злагоді та гармонії з іншими громадянами.

З погляду нашого сьогоднішнього це може видатися утопією. То так, але людина повсякчас еволюціонує і має широкий простір для свого вдосконалення. Життя – це безперервне навчання, і позаяк воно залежить винятково від самого індивіда, тут нам може стати в пригоді філософська практика. То рушимо впевнено й усвідомлено до співіснування? Усвідомимо безперервність буття? Може, настав час будувати свідомість братерства, хай наразі це і видається нездійсненним?

Зробімо вправу на уяву. Уявімо, що ми знаходимося в іншому часі, в Греції, в Афинах V сторіччя до н.е. Уявімо якогось атенського громадянина, що за своє недовге життя дізнав неабияких досвідчень: повоював проти інших грецьких міст, бачив смерті своїх побратимів, пережив посуху, епідемії та голодні часи. Також він брав участь у святах свого міста, у літургійних ритуалах, народинах у своїй родині, в симпозіумах – філософських бенкетах... аж тут настає час для театральної вистави. Тогочасний атенець цілий рік чекав на щорічні театральні змагання з виставами, що тривали близько восьми годин, а зачарована публіка в туніках сиділа під зоряним небом при світлі смолоскипів.

Йде вистава п'єси «Прометей закутий» Есхіла. Наш атенець сидить на кам'яній лаві і слухає

слова, що їх вклав Есхіл в уста титана Прометея, коли той виголошує, що викрав у богів вогонь, аби передати його людям, і що він зробив це з власної волі, винятково з любові до людства, позаяк доти люди нічого не тямили, блукали без мети, не знаючи сенсу життя, не відали своєї долі і почувалися беззахисними й безпорадними, немов ті діти. Спочуваючи їм, Прометей викрав вогонь з великим ризиком для власного життя, адже за це його буде покарано і надовго прикуто до скелі на Кавказі.

Атенський громадянин, що цілісінький рік чекав того видовища, сподіваючись до нього дожити, нараз чує, як хор в один голос заспіває:

«То тепер смертні мають Вогонь Богів?».

Ці слова зворушують його душу, і його осяває, що він вже не смертний, що тепер і він має Вогонь Богів. Він не має грошей, не відає, чи переживе прийдешню зиму, майбуття його непевне, але він знає, що безсмертний. Знає, що він більше не зникне, що в ньому жевріє вогонь, який має переходити од віку до віку, життя через життя, і що в тому є сенс, ідея безперервності. Знає, що своїми особистими здобутками він прислужиться своєму місту, як і прийдешнім поколінням. Для того, хто знає, що він не смертний, смерть – це не кінець. Глибинне «Я» має тривати далі поза часом.

Ми теж не смертні. Але, либонь, втратили віру в Вогонь і Прометея. Без цієї геніальної екзистенційної концепції наше спільне життя може стати набагато безрадіснішим. Але прийдуть інші покоління, як хвилі набігають на пісок на узбережжі, прийдуть інші читачі та глядачі священної драми про вогонь богів. І якогось дня людство навчиться жити в мирі та свободі, у справжньому співіснуванні.

Переклад з іспанської В'ячеслава Сахна ■

Ідеал є один – добра і справедливості, чесності і любові.
Іншого, мабуть, нема. Ще додам – ідеал краси.

В. Стус

ЛИСТ ВАСИЛЯ СТУСА ДО СИНА

■ Уривки із листа від 3 жовтня 1983 року

Дорогий Дмитре,

ну, от, Тобі вже сімнадцять років. Я й не зогледівся, коли це сталося. Для мене Ти – мов янгол, що спустився з хмарки. Для мами, звичайно, ні: для неї Ти вічний. Не знаю, чи поздоровляти Тебе з цим ювілеєм юності. Зрештою, всяке поздоровлення з днем народження – для мене зрозуміле не зовсім. Які наші заслуги – в тому, що виповнилося 20 чи 40 літ? Такий уже етикет. Може, це – од людського бажання побільшити сферу свят: аби було видніше, світліше, мов од штучних лампівнів.

Що ж Тобі побажати? І чи маю я право на те, щоб Тобі бажати? Це одне з найдразливіших питань у моїх усе-далеких стосунках із Тобою. І все ж побажаю: живи по-своєму, нікого не беручи за абсолютні взірці. Бо всі взірці (принаймні, більшість із них) – свідчення життєвих поразок. Твій життєвий шлях – чергова з них. Коли я був у Твоєму віці, то вважав, що я всесильний, усемогутній, як бог. Приємно, що було таке відчуття. Навіть згадувати – приємно. Хоч згадую – із усмішкою. Зі скептичною. Я далеко не всесильний, як бачиш.

Бери од кожної пори свого життя те, що вона тобі пропонує. Вимагати од часу – і немудро, і негідно, може. Але – і не пливи за течією. Будь собою – тобто, виробивши тверді орієнтири, що таке добро і що зло, виростає у їхньому магнітному полі, аби по ньому все в тобі скристалізувалося (так Вернадський писав, згадуючи геологічні структури). Ідеал є один – добра і справедливості, чесності і любові. Іншого, мабуть, нема. Ще додаю – ідеал краси.

Зле жити без ідеалів, але не менше зло – з ідеалами. Втім, уточнити смисл слова «жити» я б не наважився: у мої 46 років воно таке ж таємниче, як і в Твої. Роки пішли тільки на те, щоб сказати: і не це, і не це, і не це. Не знаю, чи Ти повторював ці слова, чи, може, тільки доповідаєшся: життя – це праця, любов, футбол, боротьба, щастя, мандри, навчання і т. д. Стверджуєш, щоб завтра засумніватися: воно – не тільки праця, любов, футбол і т. д. Людина існує не пізнанням (хоч – і пізнанням), не працею (хоч – і працею), не любов'ю (хоч – і нею). Людина живе, щоб жити. Дуже неокреслено, але окресленіше не сказав ще ніхто. Намагайся зрозуміти інших людей, бачити в їхніх життях їхню правду, яку треба приймати, а не оспорювати. Отож, суди про людей не зі своєї позиції тільки, а й з їхньої. Ще краще – з кількох позицій.

Щедре серце – дається любов'ю. Великою любов'ю, більшою за тебе. У Твої літа найголовніше, може, вчитися любити. Вміти любити – то велике вміння. Не знаю, чи є в Тебе дівчина. Коли є (чи – коли буде) – намагайся, щоб вона була вища за Тебе. Тобто, щоб Ти дотягався до неї, а не опускався. Коли ж вона надто земна, то вигадай її – небесною, і вона стане небесніти. Але краще, щоб у неї було і землі, і неба. Дівчина має надати Тобі змогу – кращати, а не гіршати. Любов – то, може, єдина справжня квітка, подарована людині богом. Тільки в любові людина розумна. І навіть: що більше, дужче любиш – то розумнішаєш.

Далі. Хочу, щоб Тобі було приємно – і з людьми, і на самоті, і з однолітками, і зі старими людьми. Хочу, щоб Ти зростав – діаметром своєї душі. Намагайся бачити добре не тільки там, де блищить (спелеологія, Прип'ять, мандри, спорт), а й там, де ніякого блиску (копання землі чи прибирання квартири, заняття наукою і т. ін.). Музику вподобати легше, ніж крутити гайки. Але і те і те – людські заняття. Будь добрий до людей і намагайся віддавати їм більше, ніж брати (ще краще: не бачити різниці між віддаванням і бранням, але це надто складно – на твої літа). Не будь злопам'ятний і мстивий, хоч і не дозволяй плювати в свою кашу.

Стеж за своїм тілом. Для цього слід займатися делікатним спортом (найкраще – спортивна гімнастика). Вчись зграбно ходити, вчись танцювати. Ходи з мамою в концерти – привчайся до музики – не тільки естрадної, а й класичної, народної.

Не намагайся читати багато: намагайся старанно всотати в себе прочитане. Для цього: не читай дурниць, а – класику. Вчись розуміти поезію, малярство, архітектуру, красу будь-якої роботи і ремесла (вправний шофер, велосипедист, землекоп). Учись гарно їсти, пити, дихати, дивитися, слухати, мріяти, копати, лежати.

А поки що – завдання (Тобі і мамі): перепишіть мені обидва реквієми Рільке в перекладі Пастернака; всі мої сонети до Орфея (їх біля 60), нехай мама докінчить "Пісню блукача" – німецькою мовою.

Ось і вже. Не розписуюсь надто, бо й цей лист не знаю, чи пустять. Коли листів од мене нема – не хвилюйтеся. І не виніть мене, що не пишу. Самі ж пишіть частіше – коли б Ви знали, як мені потрібні Ваші листи!

Уклін рідним, друзям.
Цілую маму-Валю,
Тебе, синку, обіймаю.

На все краще!
Сердечне – Василь

3.10.83 р.

Я буду думати про Тебе, сину, в Твій день народження – цілий день буду про Тебе думати. І хочу, аби Ти відчув те, що я думаю про Тебе, тужу за Тобою, люблю Тебе і покладаю на Тебе надії. Будь же молодцем!

ВИХОВАННЯ

■ Делія Стейнберг Гусман¹

Існує давнє визначення виховання як «видобування» з людського ества багатющих скарбів, нагромаджених одвіку досвідчень, які мають служити людині задля повноти життя.

Усі ми хочемо жити, але ж бо треба ще й уміти жити. Належно вихована людина живе повним життям, на двох полюсах – нижньому матеріальному і вищому духовому. Неналежно вихована людина, або людина, за душею в котрої нічого немає, живе не повноцінно, вона прикута до землі у фізичному світі.

Майя² ставиться до життя своєрідно. Вона знає, що Життя міститься в усьому і що є тонкі плани,

де тіла не є доконечністю... Але на Неї покладено обов'язок опікуватися тілами, опікуватися матеріальним світом, що Вона сумлінно і робить. Тож людям властиво дбати тільки про життя непрозірної матерії, а відтак і мати з нею справу.

Облишмо ненадовго гру Майї і подивімось, як відбувається виховання дитини. Насамперед її вчать їсти без допомоги дорослих, самотійно вдягатися, вмиватися, орудувати певними, доступними їй інструментами. Старші опікуються її розвитком, здоров'ям, зовнішнім виглядом, різними забавами. Але все це суто зовнішнє, покликане задовольняти насамперед тілесні потреби. Усе інше в людині лишається незнаним, а коли щось інтуїтивно і відчують, то воліють це ігнорувати, ніби його не існує.

Навіть більше. Долучившись до цієї гри, деякі батьки усвідомлюють, що могли б навчити своїх дітей чогось більшого, аніж суто поверхового, але не роблять цього з остраху. Вони побоюються, що їхні діти будуть «не такі, як усі», а повноцінне внутрішнє життя принесе їм страждання від байдужості або нерозуміння інших

¹ Фрагмент із книги «Ігри Майї»

² Майя (з санскр. «ілюзія», «видимість») — давнє східне божество і поняття індійської філософії: особлива сила, яка приховує справжню природу світу і водночас забезпечує різноманітність його проявів. Як пише авторка у передмові до книги: «Це суцільна запона, котрою Природа вкриває все, щоб ми, люди, не могли віднайти її приховані закони. Відтак краса Майї та її численні ігри вводять в оману, спокушують і допомагають звікувати, як нам належить» (прим. ред.)

Під яблунею (Двоє під деревом), М. Бойчук, 1910-ті

людей. Тож вони позбавляють своїх дітей неоціненного скарбу, що, напевне, міг би зробити їх не тільки відмінними від інших, а й кращими.

Якщо виховувати означає видобувати, тобто уможливлувати вивільнення глибоко прихованого, то мусимо визнати, що в людині є дещо більше, ніж її життєві органи. Це «дещо» є немов серцевиною, що характеризує сутність людини; це її одвічне Я, те Я, що несе в собі світи й атмосферу часу, те Я, що, позірно безпам'ятне, збиравло плоди на всіх земних шляхах. А це внутрішнє «дещо» вартісне своєю правічністю, багатим досвідченням минулого. Оце і є виховання. Оце і є те, що проявляється завдяки вихованню.

Для того, щоб добутися до сутності людини, існують певні правила. Для того, щоб розколоти горіх і дістати зерно, або зняти ножом лущиння з картоплини, щоб її з'їсти, або розбити шкаралущу яйця, щоб з'їсти жовток, треба вміти це робити. Чистити картоплю, розбивати яйця чи горіхи ми навчилися, а як добутися до внутрішнього плоду людини, нам не відомо. З людьми ми поводитимось як з горіхом, картоплиною чи яйцем, не маючи жодного уявлення про те, що міститься під поверхнею. Проте серце знає більше, ніж шкіра, а душа знає більше, ніж тіло...

Чому ж ми такі безпорадні? Річ у тім, що, запліплени іграми Майї, ми уневажнили найкраще в людині. Нікого не обходить власна психіка, розум, дух, а відтак немає відповідних досвідчень, які можна було б передати іншим.

Людина, котра працює з деревом, щодня уважно оглядає свої витвори, пильнуючи, аби не схибити. Вона знає найменші прожилки свого матеріалу, а мавши учня, майстер міг би навчити його всього того, що знає сам. Та коли людина не працює із своїм єством, то що їй оглядати? Що вона може набути? Що може передати комусь?

А коли людина не працює зі своїм внутрішнім матеріалом, якщо не знає цю царину свого єства, то хай навіть найкращий Вчитель тлумачитиме їй таємниці навчання інших, вона не зможе скористатися ними, нічого не втямить і просто не повірить чомуто...

Без людей із внутрішнім життям не може бути мови про науку, яка б пробудила внутрішнє життя інших.

Сьогодні батьки можуть дати життя фізичне, але вкрай рідко вони можуть дати життя внутрішньому єству дитини. Сьогодні вчителі можуть вишколити, навчити сумлінно виконувати певні завдання, але не можуть дати усвідомленість.

Без сумніву, Майї до вподоби люди неусвідомлені. Їй до вподоби ці примітивні створіння, які конають у праці, складаючи шану богам, якому служить Майя, – матерії. Майя грається з вишколеними людьми, як у цирку. Їй потрібні саме такі люди, котрі досконало управляються своїми тілами, але не хочуть знати, навіщо це роблять. Це люди з опоною на очах – символом того, що чим менше вони бачать, тим менше загрожені їхні фізичні структури. Вони живуть, спонукувані правічним автоматизмом, що все урухомлює, не відаючи, що таке рух.

Чи діждемо ми Прометея, який, зглянувшись на людську нікчемність, принесе світло в цей світ? Чи Майя візьме колись в руки смолоскипа, аби люди побачили нарешті сенс ритмічного танцю?

Якби таке сталося, якби спала в людей полу-да з очей, тоді постала б освідомлена людина, а разом з нею виник би новий ланцюг, ланки котрого не уникли б гри, але навчилися б бачити її іграшки зсередини.

Переклад з іспанської В'ячеслава Сахна ■

ФІЛОСОФІЯ ДЛЯ ЖИТТЯ

Курс лекцій та практичних занять

18 лекцій
заняття щотижня

практичні заняття
двічі на місяць

курс вивчається
у 54 країнах

Програма

- Філософія як спосіб життя ■ Індія ■ Тибет ■ Єгипет ■ Рим і стоїки ■ Конфуцій
- Платон ■ Плотин ■ Аристотель ■ Свобода вибору і доля ■ Філософія історії

Що дає курс практичної філософії

- пізнавати себе і вчитися володіти собою
- краще розуміти інших
- приймати події, виклики часу і не боятися змін
- розвивати критичне мислення, міркувати та розширювати світогляд
- розвивати символічне мислення та творчу уяву

Більше, ніж навчання

Разом ми робимо культурні і волонтерські проекти. У школі філософії «Новий Акрополь» ви знайдете однодумців, щоб допомагати природі та людям.

Запрошуємо у філософську подорож! Реєструйтесь і запрошуйте друзів:

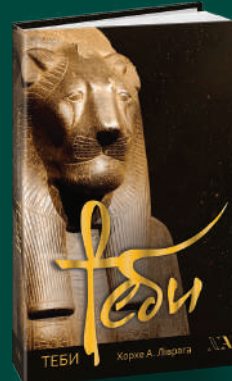
 newacropolis.org.ua

 [philosophy_course](https://www.instagram.com/philosophy_course)

НА

НОВИЙ АКРОПОЛЬ

ВИДАВНИЦТВО

Готуються до друку

- Платон «Алківіад І», Прокл «Коментар до "Алківіада І"»
- Делія Стейнберг Гусман «Шлях до перемоги»
- Карлос Аделантадо «Сфери свідомості»

Для придбання і розповсюдження звертатися:

nabooks.com.ua,
facebook.com/NewAcropolisPublishing

+38 (067) 440-94-24

